

כוריאוגרפיה ציבורית

בימי קורונה

צפירה שטרן

התנועה במרחב כולו. דרך הפרסומים בתקשורת, כולם עוקבים אחרי מסלולי התנועה של החולים ומשנים את הכיוונים שלהם בהתאם, תוך משמעות עצמי. התנועה "הטבעית" במרחב של העיר משתנה מבחינת הכיוונים שלה, התדירות שלה ומצטמצמת בהיקף שלה. היא נעשית מכוונת יותר למטרות בסיסיות, קצרות ומדודות. התנועה במרחב הופכת להיות ממושמת באמצעות המבט הפנאופטי של המעקב (פוקו 2015 [1975], 243-255).

הכוחות שהממשלה הפעילה על הציבור באמצעות התקנות לשעת חירום, שינו את צורת ההתקבצות במרחב. במהלך מרץ-אפריל היו שינויים תכופים בהנחיות לגבי מספר האנשים שיכולים להתאסף וליצור פעולה משותפת. השינויים נעשו בהדרגה, בסדר יורד עד לעוצר מוחלט. לדוגמה פעילות תרבותית - עד 500 איש, ולאחר מכן עד 100 ואז עד 50, ובהמשך ביטול של כל הפעילויות. פעילות ספורט בחוץ הגבילו בהתחלה עד 10 משתתפים, אחר כך עד שניים ובהמשך איסור מוחלט של קיום הפעילות. תפילה: מ'19 ל'11, ואז ל'5, ולבסוף עד 0. יציאה מהבית רק יחיד/ה או עם בני משפחה/ה עד לטווח של 100 מטרים בלבד. ההדרגתיות אפשרה הסתגלות למצבים קיצוניים שקודם לכן נתפסו כבלתי סבירים בשגרת היום-יום.

העבודה נכתבה לקורס - המפנה החזותי: תאוריה וביקורת, ד"ר נורמה מוסי, התוכנית ללימודי תרבות, האוניברסיטה העברית בירושלים.

מבוא

בעבודה זו אני מציגה נקודת מבט כוריאוגרפית על התקופה הראשונה של מגפת הקורונה בישראל, בחודשים מרץ-אפריל 2020. אני מתייחסת לשינויים בדפוסי התנועה במרחב הציבורי והפרטי, בעקבות הנחיות מצב החירום. אני מבררת באיזה אופנים הפעלת כוחות מיוחדים של תקנות, הנחיות ואכיפה מצד השלטון, שינו את המרחב. אני בוחנת את השינויים הללו במושגים כוריאוגרפיים מעולם המחול והתנועה: שינויים בצורות התארגנות התנועה במרחב הציבורי, שינויים בשטף וקצב התנועה ומשמעויות חדשות שניתנו לגוף ולכוח. זו התבוננות על תהליך שמתחיל במבט פנאופטי וממשיך באופן הדרגתי לתוך התעצמות של הפעלת מערכות כוח, עד לשליטה כמעט מלאה של התנועה במרחב הציבורי. במקביל, אני בוחנת את השינויים בפרקטיקות של היומיום בקורונה, וכיצד הם נבנו כאלתורים של תנועה במרחב אישי.

The black flag demonstration in Jaffa, photo: Uri Misgav

מחאת הדגל השחור ביפו, צילום: אורי משגב

שינויים אלה מעלים שאלה לגבי הזכות של התנועה בימי שגרה. בערב הפסח, ד"ר דני שריא כתב באתר התוכנית ללימודי תרבות באוניברסיטה העברית: "החירות לשוטט ברחוב שעליה אנו מתרפקים - האם היא תמיד הייתה שם? למי? כדאי לזכור שמושגים כמו "סגר" או "מעקב אחר אזרחים" שלמדנו לחיות איתם בשבועות האחרונים, היו חלק מהמציאות קילומטרים ספורים מביתנו בימים ללא קורונה כבר עשרות שנים" (חיים נורמליים? דני שריא 20.4.30).⁴ שריא מתייחס לסגר על הפלסטינים שהוא חלק בלתי נפרד משגרת יומם, בעוד שעבורנו זה שינוי חד

המעקב אחרי מסלולי התנועה שחולים דיווחו עליהם, המשך והסלים לניטור דיגיטלי דרך איכון הטלפון הנייד.² בדומה לפנאופטיקון, אשר מתאר פוקו (Paul Michel Foucault; 1926-1984), בספרו "לפקח ולהעניש", הגורם הדומיננטי בניטור הוא המבט של השלטון העוקב אחר תנועה של אנשים, הפעולות והמסלולים שלהם.³ מסלולי האזהרה שפורסמו לציבור השפיעו על התארגנות

בשגרה. כחלק מהמצב הזה של סגר כפוי על האוכלוסייה האזרחית מהדהד מרחוק מצבם של הפלסטינים. למעשה הסגר והפגיעה בחירויות הפרט מתרחשים כל הזמן עבור ה"אחר" הפלסטיני שאינו נהנה מזכויות אזרחיות, ונמצא בתנאים הרבה יותר גרועים לאורך זמן.⁵

העצירה המחוללת של התנועה במרחב היוותה רגע חדש, לא מוכר ומעורר חרדה. אף שהמקומות הפיזיים עמדו על תילם, בשל היעדר התנועה השתנו לחלוטין. הפילוסוף והסוציולוג מישל דה סרטו (Michel de Certeau; 1925-1986) מבחין בין מרחבים למקומות. הוא מגדיר "מקום" כאתר פיזי, ללא תנועה של אנשים בו. המושג מרחב, לעומת זאת, מבטא את תנועת האנשים וההתרחשויות במקום. המרחב הוא היציאה של האדם אל העולם, בו הוא מממש את החיים דרך ההתרחשויות וההתנסויות שלו. תנועת היום-יום יוצרת גם מרחב של זמן – משך השימוש במרחב, המעבר והפעולה בו (דה סרטו 2012 [1980], 251-253). ברגע שהתנועה נפסקת בעקבות סגר, המרחב הציבורי הופך להיות רק "מקום" ללא חיים, נטוש ממשמעות. בתקופה זו של הקורונה הערים הפכו לרגע למרחב מת, כמו חזון דיסטופי או שרידים נטושים מהעבר שכבר אין בהם חיים.

זמן וקצב התנועה

חוקר המחול אנדרה לפקי (André Lepecki, 1965) מסביר כי המחול והתנועה בתרבות המערבית נקשרים לאידיאל של ניעות מתמשכת וחסרת מעצורים של העולם המודרני.⁶ תנועה זו משרתת את מנגנוני היצרנות והצריכה של הקפיטליזם.

מנגנוני כוח ושליטה בנוף פועלים למיצוי הפרודוקטיביות וכוח ההנעה הגלומות ביחיד ובחברה (לפקי 2013, 17). שינוי בהולכת התנועה הבלתי פוסקת דרך האטה או עצירה מוחלטת, מאתגרת באופן רדיקלי את המשמעות של הפרט ושל המרחב הציבורי, ביסודות הבסיסיים ביותר של הקיום בחברה המודרנית: ברמה הכלכלית – האטת המשק והכלכלה, ברמה הפוליטית – מנגנוני כפייה ושליטה בחירות התנועה של יחידים וקבוצות. ברמה האישית – התמודדות האדם עם עצמו במצב שאסור לו להיות בתנועה או מגע עם נופים אחרים.

הפגנה בעד הדמוקרטיה, כנר הבימה, צילום: אורן זיו
Demonstration for democracy in Habima Square, photo: Oren Ziv

בשערים, בבית העירייה ובכל הרובעים כדי לזרז את האנשים לציית...". (פוקו 2015 [1975], 244). כפי שמראה פוקו, כבר במאה ה-18 הפיקוח על האוכלוסייה במגפה מתבצע דרך חלוקות בירוקרטיות כדי להשיג את השליטה הדרושה על האוכלוסייה. מערכת זו מכוננת את כוחה באמצעות איסוף מידע, באמצעות ממונים על הפרטים השונים ותיאום ביניהם וריכוזו במקום אחד. יחידות אכיפה פרושות ברחבי העיר לפי חלוקה, כאשר תפקידם הוא לכפות ציות על האזרחים. העונש העומד על הפרק של מי שמפר את ההנחיות, הוא הפעלת הכוח האולטימטיבית כלפי האזרח – מוות.

למרות ההבדלים מבחינת קיצוניות, מתבקשת השוואה לדרכי הפעולה של השלטון בישראל בתקופת מנפת הקורונה: הפצת הנחיות ריכוזיות, אכיפת הסדר מצד המשטרה והצבא, כפיית סגירה בבתים ומערכת איכון והלשנות, דיווחים שוטפים וריכוז מידע במשרד הבריאות הקובע את סדר היום הציבורי. ב-22 באפריל 2020 פורסם בעמוד הפייסבוק של Itamar Rose:

שוטרים משכיבים אישה על האדמה, כשפניה בתוך החול, ואז אוזקים אותה בכוח, לעיני שני ילדיה המבועתים. כששמעתי את הצרחות רצתי אליהם. הסתבר שהשוטרים רצו לתת לה דז'ויח על שהייה במרחק של יותר מ-100 מטר מהבית. האישה אמרה שהבינה שמותר עד 500 מטר מהבית. השוטרים ענו שזה עוד לא בתוקף, ודרשו בתקיפות את תעודת זהות שלה כדי לרשום לה את הדז'ויח. "אני לא יכולה לתת לך תעודת זהות כי אין לי איך לשלם עכשיו 500 ש"ח, בבקשה תשחררו אותי", היא התחננה. זה לא עזר. הם התקרבו ותפסו אותה, היא ניסתה להתנגד, ומפה הדרך לכך שהיתה כפופה באזיקים היתה קצרה.⁷

רוס מצביע על שימוש לא סביר של המשטרה באמצעי כוח, על מנת לשלוט ולהעניש את האזרחית שלא מילאה אחר תקנות הקורונה. על פי העדות, האישה סירבה לתת את פרטיה ולשלם קנס על הימצאותה בחוף הים בתל-אביב חרף המגבלות שהוטלו ביום העצמאות, על כן הם כפתו אותה ואזקו אותה לעיני ילדיה כשפניה בתוך החול. הפעלת הכוח כאן מועצמת פי כמה בגלל יחסי הכוח המגדריים, כאשר מדובר באישה עם ילדים מול קבוצה של שוטרים חמושים. התמונה והתיאור הגיעו ל-5.7 אלף עוקבים, ביניהם 4.6 אלף מניבים ופורסמה כאייטם בערוצי החדשות השונים.

העיגול האדום שמופיע במרכז התמונה נותן זווית אחרת, כאשר הוא מצביע על כך שמי שמבצע את המעקב בתמונה זו הוא האזרח. על פי האמנה האזרחית של הצילום של ד"ר אריאלה אזולאי, הפוטנציאל הגלום במצלמה ובצילום מאפשר התערבות דרך עיניים נוספות על המתרחש במרחבים של דיכוי. ההתערבות האזרחית דרך צילום מאפשרת לדיכוי המתרחש במקום אחר, אולי נסתר או רחוק מעין הציבור, להיות מעניינים של כל שותפי האמנה האזרחית (אזולאי, 2006). באמצעות חשיפת הצילום, משתנה אופן הטיפול באירוע: עכשיו מביטים בו אזרחים חופשיים ברחבי הרשת ותובעים דרכו את זכויות האזרח שהולכות וניטלות מהם. כך, ניתן לראות בתמונה זו שתי צורות של הפעלת כוח: האחד, כפי שעולה אצל פוקו, הכוח של השלטון כלפי האזרח – במעקב, איתור, אכיפה וענישה. השני הוא הכוח שיש בידי האזרח כיום באמצעות פרסום הצילום שלו ברשתות החברתיות.

מול התנועה של הכוח אשר פועלת לצמצום חופש התנועה של האזרח במרחב ושליטה בנוף, התעוררה תנועה נגדית – תנועה של מחאה. במהלך הקורונה ראינו הפגנות מחאה רבות על פגיעה בדמוקרטיה והמשבר הכלכלי שהתפתח בעקבות התקנות. כפי שניתן להבחין בתמונות מהמחאות השונות בתקופה של חודשים מרץ-אפריל, הן בעלות מאפיינים כוריאוגרפיים מובהקים הנובעים

על פי לפקי, הכוריאוגרפיה דורשת "שעבוד של הגוף והתשוקה למשטרים מאמנים, לשם מימוש המושלם של מערך מתוכנן מראש של צעדים, תנועות ומחוות, שהאינדיבידואל משתעבד להם מרצונו" (לפקי 2013, 26). במהלך מנפת הקורונה השליטה בתנועה במרחב הציבורי ואכיפת הכוח על נופים באמצעות עצירת תנועה וסגירה בבתים, יצרו הכבדה של פרקטיקות משמעות על הציבור. המשבר שהתגלם בקורונה הפסיק את הזרימה התנועתית הבלתי פוסקת של נופים במרחב והאט את הכוריאוגרפיה של היצרנות והפרודוקטיביות עד לעצירה מוחלטת. עם זאת, ראינו שהשינוי בקצב אפשר גם הזדמנות למבט מחודש, פוליטי, שיכול לכוון תנועה אחרת במרחב. עצירה זו טומנת בחובה הזדמנות להאטה בקצב הצריכה ואימוץ מודלים של הפחתת אינטנסיביות השימוש במשאבי המרחב הציבורי. דוגמה מובהקת לכך בתקופת הקורונה היא השינוי לטובה באקלים שהתרחש בחודשים מרץ ואפריל 2020, בעקבות סגירת התיירות והפחתת התנועה של כלי רכב ומטוסים. תקופה קצרה זו של האטת הייצור ההמוני, הצליחה, זמנית, לשנות את מידת זיהום האוויר ואפשרה לטבע ולחיות הבר להיכנס אל המרחב.

גוף וכוח

פוקו מתאר את מנגנוני האכיפה והענישה, כאשר פורצת מנפת דבר בפריז במאה ה-18: "הפיקוח פועל ללא הרף. המבט עומד על המשמר בכל מקום: יחידת מיליציה גדולה, בפיקודם של קצינים טובים ואנשים ראויים; יחידות משמר

מהתקנות של מרחק שני מטרים מאדם לאדם. ההעמדה המלאכותית הוסיפה רובד נוסף של משמעות על הפגנות "רגילות". המשמעות של הגוף והמרחב, יצר כוריאוגרפיות של כוח שהלכו והתעצמו. צורות ההתארגנות המוקפדות שנדרשו כדי לקיים את הפגנות, הדגישו דווקא צורות כוריאוגרפיות אנטי דמוקרטיות. כך קרה שהתנתקה הזיקה בין צורה לתוכן, כאשר הפגנת מחאה בעד דמוקרטיה, התאפיינה דווקא בסממנים אנטי דמוקרטיים, שהזכירו הפגנות פשיסטיות באיטליה בתחילת המאה ה-20: המפנינים לבשו חולצות שחורות, עמדו בפוזיציות מיליטנטיות וצעקו באחידות כמו בצבא. אפשר לראות כיצד המשמעות הקפדני של השלטון על הגופים במרחב, השפיע על כל צורות המופע. מול זה ניתן לבחון כיצד בתקופה מאוחרת יותר, בהפגנות בבלפור באוגוסט 2020, כאשר התרופפה האכיפה של ריחוק חברתי, צורות הביטוי של הגוף במחאה עברו טרנספורמציה תיאטרלית ותנועתית שבו הגוף והפרפורמנס שלו הופך לכלי להבעת חירות אישית וקולקטיבית.

פרקטיקות של יום־יום בקורונה - ריקוד ואלתור אישי

פן נוסף של המשמעות בתקופה זו היה ההצטמצמות לתוך המרחב הפרטי, התערבות בהרגלי התנועה של היחיד במרחב האישי שלו. הצמצום והדיקו בשליטה בתנועה הגיע עד לפעולות האישיות של היחיד/ה; משרד הבריאות פרסם תקנות עבור התנהלותם של יחידים במרחב הפרטי, ביניהם הגבלת קרבה ומנע בין אנשים, ביטול האינטימיות, שהיא לא במסגרת המשפחה הגרעינית. המשרד פרסם במודעות את פרטי הפעולות והתנועות הדרושות והאסורות במחוזות ידניים והפנים: להימנע ממגע באחר, להימנע ממגע באף, פה ועיניים, לחבוש מסכה פה אף. כמו כן, המשרד פרסם תמונות וסרטונים של טקס ניקיון הידיים: עם הוראות כוריאוגרפיות מפורטות ומודגמות של תנועות שטיפת הידיים לפי סדר פעולות ואורכי זמן קבועים לרחצה. פעולות הרחצה התבצעו כמו טקסי ניקיון מוכתבים ומוקפדים. דאגלס טוענת לקשר בין טקסי הניקיון לטקסי הפולחן ביחס לזיהום, כאשר ההיטהרות והרחצה משרתים את שני המובנים, הרפואיים והפולחניים – לחזרה למערך של סדר מול לכלוך, זיהום או טומאה (דאגלס 2010 [1966], 77-81).

בקבוצת הפייסבוק שקמה ופעלה בחודשים מרץ־אפריל 2020, בשם 100 מטר מהבית, העלו אנשים תמונות שהם צילמו תחת הגבלת המרחק של 100 מטרים מפתח הבית.⁸ במרחב הביניים הקטן הזה שניתן היה לממש תנועה חופשית, אנשים ביקשו להתנתק מהמשמעות וההגבלות של המרחב הציבורי ולבטא השראה יצירתית בחיבור לטבע ולמראות שבסביבתם הקרובה. הם צילמו פרחים, טבע קרוב לביתם ואנשים בחלונות ומרפסות.

בספרו *המצאת היומיום*, דה־סרטו מציע להתבונן בפרקטיקות של היום־יום לא רק דרך הפריזמה של כוחות המשמעות של תרבות הצריכה, אלא גם דרך פרקטיקות השימוש של הצרכנים, שאינם תמיד חופפים את השדות הקטגוריים של מבט העל: כחלק מהפעילות היום־יומית השגרתית, המשתמשת/עשויה להסיט את כיווני השימוש הצפויים ולצאת מהקטגוריות דרך שימוש אחר או וריאציה. פעולות אלה יוצרות כיוונים נגדיים למשמעות ומאפשרות מרחבי צמיחה למחשבה ועשייה שחותרת תחת, לא רק ברמה האישית אלא גם במובן החברתי. דה סרטו מתייחס לפרקטיקות קהילתיות ומשפחתיות (דה סרטו 2012 [1980]).

במרחבים הקהילתיים והמשפחתיים הללו בין הציבורי לפרטי, מעברים כמו החלון ומסך המחשב הפכו לפתחי קשרי עין דרכם ניתן לראות את הזולת. עם זאת, מדובר בקשר מוגבל שלא ניתן לחוות באמצעות חושים גופניים אחרים; לא לגעת, לא להריח, לא לאכול יחד או להיות בהתמצאות מרחבית משותפת.⁹ כל החושים נדחקו הצידה ורק הנענוע ממלא את מקומם.

בצילום של איה לב צוקרמן, שעלה בקבוצת 100 מטר מהבית עם הכותרת *סבתא*, רואים ילד קטן וסבתא אשר ביניהם מפריד חלון. שני העולמות הוצים להיות בקרבה אך נמצאים בהרחקה כפויה, כאשר ביניהם יש גבול פיזי ברור – החלון. זהו רגע פרטי, אך אפשר לראות בתמונה גם סמליות ציבורית: שני קטבים של פגיעות חברתית נפגשים פנים מול פנים. הילד הזקוק לשמירה ונמצא פגיע מול העולם – אך בקורונה יש פגיעים ממנו – סבתא שצריך לשמור עליה, גם במחיר של נענוע, ניתוק משפחתי ומחירים כלכליים מרחיקי לכת. הקרבה החסומה בחלון

מסמלת את הריחוק, האיום הבריאותי והקושי הרגשי של התקופה. זהו ריקוד של זמן, שעלול להתקצר משמעותית אם ייוצר מגע אמיתי. החלון המגן הוא השאיפה להאריך את הזמן של הריקוד המשותף.

סיכום

ראינו כיצד הפעלה של כוחות מיוחדים של מעקב ומשמעות בתקופת הקורונה הראשונה, ארגנה מחדש את התנועה במרחב. השינויים בתנועה ובכוח יצרו כוריאוגרפיות ייחודיות שבאו לידי ביטוי במרחב האישי והציבורי בצורות חדשות שלא היו קיימות במושגי היום־יום והשגרה קודם לכן. צורות חדשות אלו של התארגנות המרחב, הזמן והשטח של התנועה תחת כוח המשמעות, מביאות לידי ביטוי פוליטיקה של כוח ומאבק חירויות של האזרח.

הערות

¹ לדוגמה המסלול של חולה 129:

החולה היא אישה בשנות השלושים לחייה מירושלים. מגע של חולה מאומת. 2:30:18:00: רכבת ישראל מתחנת השלום בתיא לירושלים.

3:30:17:00: ספריית מזעי הטבע באוניברסיטה העברית בנבעת רם בבניין שפרינצק

4:30:06:00-06:30: תפילה בבית הכנסת שבתוך מנהרות הכותל בירושלים. 4:30:08:00-08:45: סניף ארומה ממילא בירושלים.

6:30:09:00-10:30: סניף רולדין ובסופר שבקניון בית החולים הדסה עין כרם (מערב אונליין, 20.3.15).

² ביום 17 במרץ 2020 התקינה הממשלה את תקנות שעת חירום, בהם הסמכת שירות הביטחון הכללי לסייע במאמץ הלאומי לצמצום התפשטות נגיף הקורונה החדש בתשי"ף-2020 התקנות הסמיכו את שירות הביטחון הכללי לקבל, לאסוף ולעבד מידע טכנולוגי לצורך ביצוע בדיקה, בנוגע לתקופה של 14 יום שקדמו ליום אבחון של אדם חיובי לנגיף הקורונה החדש (המכון הישראלי לדמוקרטיה 20.3.25).

³ מישל פוקו היה פילוסוף צרפתי ששילב בין פילוסופיה להיסטוריה. על פי פוקו המבנה הפנאופטי מספק מטאפורה מרכזית לכוח המשמעות המודרני המבוסס על פיקוח.

⁴ פרויקט "מחשבות בימי קורונה", אתר התוכנית ללימודי תרבות. <https://bit.ly/3kNxDHL>

⁵ ראו Human Rights Watch, דו"ח עולמי 2014 ישראל/פלסטין <https://www.hrw.org/he/world-report/2014/country-chapters/260111>

⁶ אנדרה לפקי הוא ראש המחלקה ללימודי מופע באוניברסיטת ניו יורק. תיאורטיקן בתחומי הבמה והקשר בין תרבות ופוליטיקה.

⁷ צילום וטקסט מעמוד הפייסבוק של Itamar Rose 22/4/2020 <https://www.facebook.com/itamarrose/posts/10157297274573131>

⁸ <https://www.facebook.com/groups/148417619859874/>

⁹ חוש הפרפריוספציה: חישה עצמית של הגוף ביחס לאיברי גוף אחרים ולמרחב.

ביבליוגרפיה

אזולאי, אריאלה. *האמנה האזרחית של הצילום*. תל־אביב: רסלינג, 2006. דאגלס, מרי. *טוהר וסכנה: ניתוח של המושגים זיהום וטאבו*. תל־אביב: רסלינג, 2010 [1966].

דה סרטו, מישל. *המצאת היומיום*. תל־אביב: רסלינג, 2012 [1980]. לפקי, אנדרה. *מצוי מחול, אמנות המופע והפוליטיקה של התנועה*. רמת־השרון: אסיה, 2013.

פוקו, מישל. *לפקח ולהעניש, הולדת בית הסוהר*. תל־אביב: רסלינג, 2015 [1975].

צפירה שטרן, "לרקוד לשם שינוי". יוצרת עצמאית וזמית פרויקטים, עוסקת בכוריאוגרפיה פוליטית. בוגרת ביה"ס לתיאטרון חזותי, בעלת תואר שני במחול, סטודנטית למחקר בתוכנית ללימודי תרבות באוניברסיטה העברית.